

Asun Pié
Carme Riu

Violència, dona i diversitat funcional. La vulnerabilitat augmentada

Resum

L'article aborda el fenomen de la violència en el camp intersectorial de les dones amb diversitat funcional. Situa les seves causes, característiques i especificitats apel·lant a una reflexió que faci palesa la invisibilitat d'aquesta situació. Finalment, s'apunten les aportacions produïdes per les mateixes dones amb diversitat funcional en el marc de l'associació Dones No Estàndards.

Paraules clau:

Violència de gènere, Discapacitat, Vulnerabilitat, Dona, Diversitat funcional.

Violencia, mujer y diversidad funcional. La vulnerabilidad aumentada

El artículo aborda el fenómeno de la violencia en el campo intersectorial de las mujeres con diversidad funcional. Sitúa sus causas, características y especificidades apelando a una reflexión que dé cuenta de la invisibilidad de esta situación. Finalmente, se apuntan los aportes producidos por las mismas mujeres con diversidad funcional en el marco de la asociación Mujeres No Estándares.

Palabras clave: Violencia de género, Discapacidad, Vulnerabilidad, Mujer, Diversidad funcional.

Violence, Women and Functional Diversity. Increased vulnerability

The article addresses the phenomenon of violence in the intersectorial field of women with functional diversity. It situates the causes, characteristics and specificities of the phenomenon and calls for reflection that takes account of the invisibility of this situation. Finally, the contributions produced by the same women with functional diversity in the context of the ADNE association of and for Non-Standard Women.

Keywords: Domestic violence, Disability, Vulnerability, Women, Functional diversity

Com citar aquest article:

Pié Balaguer, Asun; Riu Pascual, Carme (2014).
"Violència, dona i diversitat funcional. La vulnerabilitat augmentada".
Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 58, p. 41-60

- Parlar de dona i diversitat funcional és fer-ho de violència. Encara que la violència ha colpejat el col·lectiu de persones amb diversitat funcional en el seu conjunt al llarg de la història, les dones amb diversitat funcional han patit en major mesura aquesta violència. En el recorregut històric d'atenció a les persones amb diversitat funcional veiem eugenèsia, exclusió, tancament, correcció o preparació. Aquestes i altres actituds responen a una mirada tràgica i intolerable de la diversitat funcional que actualment explica actuacions i situacions de violència real, simbòlica o estructural adreçada a aquest col·lectiu. Però el que cal subratllar amb major claredat és la profunda naturalització d'aquesta violència i, en conseqüència, la seva invisibilitat. Podem arribar a dir que les dones amb diversitat funcional són la subaltern de la subaltern. És a dir, ocupen un lloc de radical alteritat que dispara els nivells de precarietat i vulnerabilitat problemàtica.

En definitiva, hem de tenir clara la vinculació de la violència adreçada a les dones amb diversitat funcional amb el que anomenarem el nostre imaginari social. No podem, per tant, abordar de manera completa aquesta temàtica sense aprofundir en els eixos que ordenen el nostre mapa conceptual. Veiem, doncs, que cal preguntar-se: quines mirades han existit i existeixen sobre la diversitat funcional? Com reacciona l'entorn social davant d'una diferència radical? Què passa amb la distància entre l'arsenal jurídic, discursiu i la pràctica o vida real dels subjectes? On observem violència i quines formes pren? Quin tipus de discursos científico-tècnics avalen i justifiquen alguns tipus de violència? Què podem fer amb aquesta violència i hostilitat que castiga els cossos diferents? Comprendre, per tant, el nivell de violència inscrit en el col·lectiu de persones amb diversitat funcional, suposa revisar quelcom de l'ordre epistemològic, històric, legislatiu... A priori podem dir que tot el que conforma el nostre entorn (a nivell macrosocial i microsocia) agredeix molt violentament les persones amb diversitat funcional, especialment a elles. I més encara quan no es reconeix, ni es detecta, normalitzant un estat de permanent agressió i hostilitat. Per tant, continuem preguntant-nos: què és el que ha afavorit aquesta situació? Com s'ha arribat a aquesta equiparació entre inferioritat social i diversitat funcional, promoguda i defensada? En aquest sentit, ens atrevim a afirmar que la mort, en el seu sentit més literal, és un tipus d'epistemologia de la diversitat funcional, si no la més visible, sí la més estesa i silenciada (Pié, 2014).

En aquest text,
abordem els
marcs de
violència *legítima* i
il·legítima exercida
contra les dones
amb diversitat
funcional

En aquest text, abordem, per tant, els marcs de violència *legítima* i il·legítima exercida contra les dones amb diversitat funcional. A continuació tractem aspectes quantitius constatables que evidencien, més enllà dels discursos i hermenèutiques, fets feaents de violència. Posteriorment, abordem la qüestió de la intersectorialitat que suposa l'eix dona i diversitat funcional, més enllà de ser una subcategoria de la violència. Finalment, presentem les aportacions discursives de l'Associació Dones No estàndards amb la pretensió d'obrir nous significats i significants sobre el fet de ser dona amb diversitat funcional.

Quantificant una violència secular

On veiem i en què es concreta el clima social de violència adreçat a les persones amb diversitat funcional i específicament a les dones? Abans de contestar ja avancem que ens trobem davant d'un grup minoritari –les persones amb diversitat funcional–, i més específicament –les dones amb diversitat funcional–, que pateix cotes majors d'atur, salaris inferiors, menys accés als serveis de salut, majors mancances educatives, escàs o nul accés a programes i serveis adreçats a dones i un major risc de patir abús sexual i físic. Aquesta situació està relacionada amb la violència secular que concorre paral·lelament amb la seva invisibilització. Vegem-ho per sectors.

En educació hi ha la tendència a negar-ne o limitar-ne l'accés. Això s'agreuja en el cas de les dones amb diversitat funcional.

“En términos globales y en continuidad con lo que ocurría diez años antes, el nivel de estudios de las personas con discapacidad es mucho más bajo que el de la población general de España. Así, la proporción de analfabetismo (10,9%) es casi cinco veces mayor que la media general del país en 2008 (2,4%) y quienes no han completado estudios primarios son cuatro veces más (34,2%, frente a 8,9%); en el extremo opuesto, las personas con estudios universitarios son tres veces menos (7,3%) que la media española (22,8%) [...]. La distribución general de niveles educativos varía notablemente por sexos: la tasa femenina de analfabetismo entre las personas con discapacidad es mucho mayor (13,1%) que la masculina (7,3%) y los hombres con título universitario bastantes más (9%) que las mujeres (5,8%)”. (Colectivo Ioé, 2012:97)

Relacionat amb els baixos nivells formatius, disminueixen les possibilitats d'inserció laboral. El 1998 “de los 40 millones de personas con discapacidad en la Unión Europea, casi un 50% se encontraba en edad activa. Aproximadamente el 17% de la población en edad laboral estaba afectada por una discapacidad. La tasa media de empleo de las personas con discapacidad era del 44% frente al 61% de la media en su conjunto. El 76% de los hombres sin discapacidad estaban empleados, frente a solo el 36% de hombres con discapacidad. En el caso de las mujeres, el 55% estaban empleadas frente al 25% de mujeres con discapacidad” (Diversos autores, 1998). El 2008 les xifres són les següents:

“Si nos ceñimos a la edad laboral (16-64 años en 2008), las formas básicas de inserción económica de las personas con discapacidad difieren notablemente de las de la población general. Mientras que el trabajo remunerado es el sistema más

frecuente en la vida adulta (66%, trece puntos más que en 1999), sólo accede a él un 28% de las personas con discapacidades (cuatro puntos más que en 1999) y, además, con una fuerte discriminación de sexos (33% los hombres, 24% las mujeres) [...]. La tasa de paro, entendida como la proporción que supone el número de personas desempleadas sobre el conjunto de la población en edad laboral, es ligeramente superior en la población con discapacidades (7,2%) que en la población general (6,7%), pero esta diferencia es más del doble (20,3/9,2%) si definimos la tasa de paro en relación con las personas activas (ocupadas+paradas).” (Colectivo Ioé, 2012:108).

Hem d’afegir-hi encara el fet que la majoria de persones ocupades treballa en oficis mal remunerats i en situacions d’explotació. Les treballadores i treballadors amb diversitat funcional són, finalment, més pobres que la resta.

En relació amb el nivell econòmic és rellevant l’estudi presentat l’any 2006 per l’Institut Municipal de Persones amb Discapacitat de l’Ajuntament de Barcelona –*El greuge econòmic comparatiu de les persones amb discapacitat de la ciutat de Barcelona*¹–, en el qual es va fer una anàlisi del greuge econòmic que pateixen les persones amb diversitat funcional demostrant que aquestes persones tenien unes despeses mitjanes superiors a 27.398 euros l’any respecte de la resta de la població.

S’observa la tendència de les dones amb discapacitat a romandre més temps internades que els homes en la mateixa situació

En relació amb la salut, en primer lloc, s’observa la tendència de les dones amb discapacitat a romandre més temps internades que els homes en la mateixa situació. En segon lloc, existeix una certa propensió dels centres de salut a exposar els seus cossos sense consentiment. D’altra banda, sovint els metges pressionen les dones amb diversitat funcional per forçar-ne l’esterilització, la qual cosa no deixa de ser una coacció i un abús d’autoritat.

Existeixen diversos estudis que demostren que les persones amb diversitat funcional són víctimes d’abús en una escala molt més gran que les persones sense diversitat funcional. Així ho palesen els següents estudis.

- Iglesias, M. (1998) “Violencia y mujeres con discapacidad”, AIES, España. “Report on Violence and Discrimination against disabled people”, European Disability Forum, Bèlgica, 1999. D’altra banda, “un estudio realizado por la Universidad de Griffith en USA habla de una mayor frecuencia de violencia contra la población con discapacidad frente a la sin discapacidad, variando esa ratio entre dos a cinco veces más. Otro estudio americano encontró que el 67% de mujeres con discapacidad padecieron abusos frente al 34% de aquellas que no tienen una deficiencia. Así mismo, se dice que la ratio de abuso en niños con discapacidad en USA es 1,7 veces más que entre los que no la tienen.” (Diversos autors, 1998:16).

- “Informe sueco *Men’s Violence against Women with Disabilities by the Swedish Research*, 2007 (Handu, 2007): Entrevistadas 1.063 mujeres con diversidad funcional, el 33% habían sufrido situaciones de maltrato, violencia, abuso sexual a lo largo de sus vidas. Informe norteamericano *Crime Against People with Disabilities*, 2007: Crímenes violentos contra mujeres con diversidad funcional, 16% y 5% contra hombres con diversidad funcional. Un dato interesante es el que informa que las parejas fueron las responsables del 16% de los actos de violencia contra las mujeres con diversidad funcional, en comparación con el 27% contra las mujeres sin diversidad funcional. De 305 mujeres con diferentes formas de diversidad funcional que respondieron un audio cuestionario anónimo en EE.UU, el 68% habían experimentado violencia en el último año (Curry *et al.*, 2009)” (Iglesias, 2011:188).

Per tot plegat, se sap que les dones són més vulnerables als abusos i als maltractaments que els homes. Aproximadament un 40% de les dones pateixen maltractaments físics. “La confluencia de todos estos factores en las mujeres con discapacidad, especialmente aquellas que tienen severas dificultades de aprendizaje y de comunicación, hace que se conviertan en un grupo con un altísimo riesgo de sufrir algún tipo de violencia, lo que supera ampliamente los porcentajes de malos tratos que se barajan respecto a las mujeres sin discapacidad.” (Diversos autores, 1998:14). En definitiva, cal entendre que la confluència dels factors dona i discapacitat dispara el risc de patir violència, atès que no és únicament un subconjunt de la violència de gènere sinó una categoria intersectorial que enllaça violència, dona i discapacitat.

La confluència dels factors dona i discapacitat dispara el risc de patir violència

“En un estudio, el 40% de las 245 mujeres con discapacidad entrevistadas había experimentado abuso. El 12% de ellas habían sido violadas. Sin embargo, menos de la mitad de estos incidentes llegaron a ser denunciados. Otro estudio encontró que 25 de 31 mujeres con discapacidad entrevistadas informaron haber sufrido abusos de algún tipo (emocional, sexual o físico).” (INWWD, 2010:7)

D'altra banda, a aquest alt percentatge hem d'afegir-hi una major diversificació. És a dir, les dones amb discapacitat experimenten una gamma més àmplia de violència: pels assistents personals² (abús emocional, físic i sexual) i pels proveïdors de cura de la salut (abús emocional i sexual), així com taxes més altes d'abús emocional, tant per part d'estranyes com per altres membres de la família.

“Dada la frecuencia con que se suceden tales actos de violencia en nuestra sociedad, ¿por qué las teorías de la justicia normalmente guardan silencio al respecto? Pienso que la razón de ese silencio es que dichas teorías por lo general no toman tales incidentes de violencia y acoso como cuestiones de injusti-

cia social. [...] Lo que hace de la violencia un fenómeno de injusticia social, y no solo una acción individual moralmente mala, es su carácter sistemático, su existencia en tanto práctica social.” (Marion, 2000:107).

La violència com a pràctica del *normalisme*

L'anormalofòbia es converteix en una categoria sociològica totalment rellevant per als cossos categoritzats com a “no capaços”

El nostre context conceptualitza la dependència segons una lògica capitalista i mercantil que, entre altres qüestions, produeix *anormalofòbia*. Ens situem en un entorn que pateix un excés de normalitat, amb les consegüents distorsions que aquella produeix. Així, una de les aportacions més destacades del col·lectiu Dones no Estàndards ha estat, justament, categoritzar aquest fenomen. “Nuestra cultura y en consecuencia nuestra sociedad sufren un síntoma psicológico que llamo yo, por primera vez, anormalofobia, y esto es lo que hace que todas las personas de nuestra sociedad sean normalistas” (Riu, 2006: 37). La fòbia es caracteritza per la substitució relacional del plaer pel desplaer i, en conseqüència, tota l'energia de l'individu es projecta a evitar la relació amb l'objecte causant de la fòbia. En aquest cas, situat en tot allò que és “normal”. Des d'aquesta posició, s'apel·la a la visibilització de les diferències per provocar la crisi del sistema normalista. L'anormalofòbia es converteix en una categoria sociològica totalment rellevant per als cossos categoritzats com a “no capaços”. Sobre aquesta qüestió convé, ja des d'un inici, preguntar-se: què és la normalitat? Com ja hem exposat, es tracta d'un terme androcèntric que produeix ruptura en el si de la població, tot dividint-la entre els que es consideren “normals” i els que es consideren “anormals”. Aquestes categories abracen també, en conseqüència, situacions i comportaments diversos. La fòbia a la anormalitat afavoreix que la normalitat es converteixi en una categoria a defensar per sobre de tota ètica. És per això que es permeten maltractaments de tota mena sobre les persones considerades anormals o que no segueixen les normes establertes. El fet de patir constantment *anormalofòbia* modifica el comportament de qualsevol membre de la societat. Encara més, determina la pròpia construcció de la identitat i l'autopercepció positiva. En definitiva, efecte de tot això serà que tot el que no s'inclou dins dels paràmetres de la normalitat tendeix a eliminar-se. En aquestes circumstàncies, doncs, la supervivència dependrà, fonamentalment, de la cura voluntària d'altres persones sense cap garantia de dret. Les cures des d'aquí es convertiran alhora en espais de dominació pel fet de comportar una falta radical de control de les seves beneficiàries.

Sabem que la cultura social és androcentrista i una de les seves eines per a discriminar és parlar de normalitat i normalització; tot el que n'està fora és vergonyós i indigne. Nosaltes som unes dones més i, en conseqüència, si tinguéssim cobertes les nostres necessitats no caldria anomenar-nos discapacitades, però en aquest moment és imprescindible; així ens anomenem i per això estem totalment excloses. Després d'aquesta exclusió i martiri

del *normalisme*, necessitem la discriminació positiva per assegurar el nostre poder ser-hi. El fet de ser discapacitades o no estàndards no és cap vergonya, ni tampoc cap menyspreu productiu si podem produir en allò que som aptes. Per això el dret no pot tractar aquest problema social des d'una perspectiva falsament neutral, sinó que els instruments legals han de conèixer aquesta realitat per eliminar la desigualtat social que genera. Per aconseguir la igualtat material i no provocar una doble discriminació, cal partir de les desigualtats socials existents. En una societat *anormalofòbica* cal subratllar i visualitzar el que som i com som per donar peu al fet que aquest *normalisme* entri en contradicció, de manera que puguem anar elaborant i madurant el problema fòbic i de terror. És per això que necessitem associar-nos i vincular-nos entre nosaltres, només des del nostre cercle podrem analitzar i aclarir per on han d'anar les estratègies polítiques.

De la nostra experiència encarnada concloem que el *normalisme* es difon en l'imaginari social a partir dels següents prejudicis (Dones No Estàndards, 2014):

- No fer-se totalment amic de ningú, perquè es podria notar que no sóc l'ideal de persona que voldria ser.
- Amagar el que es considera un defecte, que significa la majoria de les vegades ser diferent a l'ideal.
- Dissimular o amagar les diferències.
- Humiliar les persones diferents.
- Apartar-nos de les persones amb discapacitat.
- No escoltar-les, i quan parlen fer que sempre rebin un missatge moralitzador, com si mai no haguessin estat educades.
- Tractar les persones diferents com si no fossin capaces d'entendre res o corregir tot el que fan, dient-los com haurien de realitzar qualsevol acte.
- Fer créixer i notar que no poden fer res.
- Creure que no han de treballar.
- Creure que han de sortir poc de casa.
- El fet que es preparin i s'eduquin no mereix cap esforç, perquè al final no servirà de res.
- Creure que no cal que tinguin parella. (No es respecten els drets sexuals).
- Creure que no seran bons pares o mares. (No es respecten els drets reproductius).
- No fer-s'hi amic.
- Ajudar-la per sistema. (Com si fos inútil).
- No acceptar la seva ajuda quan l'ofereix.
- Valorar per damunt de tot les equivocacions.
- Culpabilitzar-les de no ser normals i per això reprimir-les perquè no facin res.
- Fer-li notar que ell o ella estan per sota.

El dret no pot tractar aquest problema social des d'una perspectiva falsament neutral

- Aquesta pràctica violenta per a tota la població configura la situació en la qual vivim les dones amb discapacitat, que consisteix a no tenir accessibilitat ni cap dret humà garantit.

Dona i diversitat funcional: una qüestió intersectorial

“La violencia contra la mujer con discapacidad es parte de una cuestión más amplia de la violencia contra las personas con discapacidad en general, se incluye la violencia realizada por la fuerza física, la coacción jurídica, la coerción económica, la intimidación, manipulación psicológica, el engaño y la desinformación, y en el que la ausencia de libertad y consentimiento informado es un componente clave de análisis. La violencia puede incluir omisiones, como la negligencia deliberada o la falta de respeto, así como actos hostiles que dañan la integridad física o mental de una persona.” (INWWD, 2010:8)

És inexcusable
comprendre els
elements que
construeixen un
determinat clima
social d'aversió
contra la diversitat

Com hem vist és inexcusable comprendre els elements que construeixen un determinat clima social d'aversió contra la diversitat. Aquesta violència estructural té orígens llunyans, ancestrals i forma part de la història de la diversitat funcional. Existeixen, doncs, qüestions específiques d'intersectorialitat, pel que fa a la dona amb discapacitat, que convé subratllar i treure a la llum, atès que la violència adreçada a elles difereix de manera significativa de la violència contra dones sense discapacitat. Per tant, subscriuim la sentència de Radtke quan afirma que “ser una dona amb discapacitat té un significat: experimentar contínues discriminacions, violacions dels drets humans, exclusió de tots els entorns de vida. Les violacions físiques, psicològiques i rarament expressades, forcen aquestes dones a recloure's en si mateixes no reconeixent-se com a individus” (Radtke *et al.*, 2003:1).

En primer lloc, com ja hem dit, hem d'inscriure el nivell de violència adreçada a la dona amb discapacitat en un context *anormalofòbic*. Parlem d'una violència diària soferta a diferents nivells. Radtke ens parla de dos nivells bàsics d'aquesta violència. Un primer nivell relacionat amb la pròpia invisibilitat de la discapacitat atès que “ser visible significa ser reconegut en la seva pròpia persona en la justa expressió de si mateix en diversos contextos de vida [...]” (Radtke *et al.*, 2003:2). Situem aquí les actituds, mirades i comportaments de persones que reaccionen de manera fòbica –ja sigui en forma de caritat, horror, compassió, barreres arquitectòniques, entre d'altres– davant d'aquesta diferència. El segon nivell està relacionat amb la igualtat d'oportunitats de les dones amb discapacitat en comparació amb altres dones sense discapacitat o amb homes amb discapacitat. Estem parlant d'una situa-

ció d'una profunda desigualtat social que acaba convertint-se en factor de risc o vulnerabilitat per patir abusos de tota mena. En definitiva, tot el que es diu que representa les dones exclou les dones amb discapacitat però, tot i així, continuen patint la discriminació per raó de gènere com la resta.

Causes de la violència adreçada a la dona amb discapacitat

Aquí es posen en joc unes causes que entenem de manera intersectorial entre el “sistema masculí-opressor dominant” i el “sistema minusvalidista-opressor dominant”. És a dir, les actituds i consideracions socials cap a la dona, sorgides d'una societat masculina, unides a certes condicions propiciades per les lectures que s'han fet de la discapacitat. Són les següents:

- Ser menys capaços de defensar-se físicament.
- Tenir majors dificultats per expressar el maltractament rebut a causa de problemes de comunicació.
- La dificultat d'accés als punts d'informació i assessorament, principalment a causa de l'existència de tot tipus de barreres arquitectòniques i de comunicació.
- Una autoestima més baixa i un major menyspreu de la pròpia imatge com a dona.
- L'enfrontament entre els papers tradicionals assignats a la condició de dona i la negació d'aquests mateixos papers en la dona amb discapacitat.
- Una major dependència de l'assistència i cura dels altres.
- Por de denunciar l'abús per la possibilitat de la pèrdua dels vincles i la provisió de cures.
- Menor credibilitat a l'hora de denunciar fets d'aquesta mena davant d'alguns estaments socials.
- Viure freqüentment en entorns que afavoreixen la violència: famílies desestructurades, institucions, hospitals i residències.

A aquesta llista cal afegir-hi que el risc de patir abusos de tota mena respon a la fórmula: a major discapacitat major vulnerabilitat (Diversos autors, 1998:15).

Així mateix, en un estudi de 1997 de Nosek i Howland se citen vuit factors que poden contribuir a la vulnerabilitat augmentada de les dones amb discapacitat: la dependència d'altres persones per a les cures, la percepció de la falta de poder de la víctima resultant del no-reconeixement dels drets humans, el risc menor percebut per l'agressor de ser descobert, la manca de credibilitat atorgada a les víctimes, la manca d'educació sexual adequada, l'aïllament social i el risc augmentat de manipulació, la incapacitat física i la vulnerabilitat en els espais públics, els valors i les actituds relatives a la discapacitat i a la integració sense tenir en compte la capacitat de la persona de protegir-se ella mateixa (Institut Català de la Dona, 2003:52).

**A major
discapacitat
major
vulnerabilitat**

El problema més clar en aquesta matèria és la seva profunda invisibilitat

El problema més clar en aquesta matèria és la seva profunda invisibilitat. En general existeix un gran desconeixement sobre els alts índexs de violència adreçats a dones amb discapacitat –més en forma d'un no-voler-saber sobre això que per falta de dades. Alguns dels factors que contribueixen a mantenir aquesta invisibilització són, en primer lloc, la tendència mil·lenària a confondre actes violents amb formes legítimes de relació o tractament. Aquesta qüestió, a dia d'avui, correlaciona amb formes de violència legals i legítimes i amb les dificultats de professionals i familiars per comprendre algunes actuacions com a violentes en repetir-se la tendència a explicar el que ocorre a causa de la seva diversitat funcional. En segon lloc, la discapacitat actua com una mena de desactivador de legitimitat del que s'explica. Per això, existeix la tendència a no donar credibilitat, especialment a les dones que necessiten ajuda per a la comunicació a les dones psiquiàtriques. Per tant, tot i que existeixi aquesta llista de causes específiques, hem d'entendre que les circumstàncies que les reproduïxen i les mantenen tenen relació amb la discriminació generalitzada que pateix el col·lectiu i amb els prejudicis socials que hi ha al seu voltant. Sobre aquesta qüestió s'han assenyalat una sèrie de mites que expliquen una part del perquè d'aquesta tendència a abusar i maltractar les dones amb discapacitat. Es tracta del mite de la *deshumanització*, de la *mercaderia danyada*, de la *insensibilitat al dolor*, de l'*amença de la discapacitat i la indefensió*. Tots ells faciliten autojustificacions dels agressors per exculpar-se del delictes. Ras i curt, la idea generalitzada és que si algú no és considerat plenament humà el delictes no és tan greu. Si hi afegim la idea que la vida d'aquella persona val menys i sent menys –amb el mite que també pateix menys– disminueix el possible sentiment de culpa de l'agressor. Tot això en un entorn que no reacciona de la mateixa manera a com ho fa amb la resta de dones, pel fet que planeja recurrentment el dubte sobre la veracitat del delictes i el valor d'aquell cos danyat.

Iglesias continua aprofundint en aquesta qüestió de les causes, i agrupa algunes de les que hem indicat en les categories següents: absència de tota identitat; homogeneïtzació del col·lectiu; idees de dependència i feblesa associades a la diversitat funcional; i finalment, un concepte restrictiu de la definició de violència. És evident, doncs, que el treball preventiu hauria d'abordar aquestes causes encara que, com adverteix, la mateixa autora:

“las cuatro razones expuestas aquí [...] son elementos significativos que explican parte del porqué las mujeres con diversidad son supervivientes de la violencia que nadie parece ver. Pero no es suficiente. Si tomamos un símil de la naturaleza, estos elementos son las raíces superficiales de la planta enferma, pero esas raíces se alimentan de sustancias que están bajo tierra; no podemos seguir plantando flores y plantas sobre sustratos contaminados. Investigar la mejora del sustrato de plantación es nuestro reto.” (Iglesias, 2011:200).

La qual cosa condueix, de nou, al gir epistemològic de la discapacitat i a les propostes produïdes, des de fa ja alguns anys, en el Foro de Vida Independiente y Divertad³ i el treball de l'associació Dones No Estàndards⁴. A grans trets: revisar tot el fonament des del qual han dissenyat la majoria de recursos, canviar el llenguatge i construir una nova ètica de la diversitat.

Tipus de violència

En aquest apartat es presenta una classificació dels tipus de violència adreçats a les dones amb discapacitat que inclou les manifestacions i els senyals d'alarma (Diversos autors, 1998: 19-23). Aquesta classificació s'estructura en base a la violència activa o passiva exercida pel subjecte que emprèn l'acció. Per violència activa entenem l'abús físic, emocional, sexual o econòmic. Per violència passiva s'inclou l'abandonament físic o emocional.

Violència activa

- a) Abús físic
  - Manifestacions: Agressions corporals; administració de fàrmacs de manera injustificada; restricció de la mobilitat.
  - *Senyals d'alarma*: Estat de sedació, nerviosisme; disfunció motora aliena a la deficiència; senyals de violència física: marques en canells i turmells, fractures, mossegades, lesions internes, cremades, etc.; deteriorament de la seva capacitat física residual.
- b) Abús emocional
  - *Manifestacions*: Aïllament, prohibint o limitant l'accés als mitjans de comunicació (telèfon, correu...), informació, així com relacions amb familiars de fora de la llar i veïns. Maltractament verbal mitjançant insults, crítiques constants, ridiculització del seu cos, càstigs en presència d'altres. Sobreprotecció. Opinar, parlar o prendre decisions per ella. Intimidació, xantatge emocional.
  - *Senyals d'alarma*: Depressió; dificultats i interrelació; inseguretat, baixa autoestima.
- c) Abús sexual
  - *Manifestacions*: Violació; vexació sexual.
  - *Senyals d'alarma*: Senyals, lesions genitals; por de relacionar-se amb certes persones; embarassos no desitjats; malalties venèries.
- d) Abús econòmic
  - *Manifestacions*: Ús de dones i nenes amb discapacitat per a l'exercici de la mendicitat. Utilització de la dona amb discapacitat en tasques mal

Revisar tot el fonament des del qual han dissenyat la majoria de recursos, canviar el llenguatge i construir una nova ètica de la diversitat

remunerades i vinculades al treball clandestí. Limitar l'accés a la informació i gestió de l'economia personal. Fer servir els diners com a penalització. Negociació familiar de l'accés a recursos econòmics externs (treball, beques, etc.).

- *Senyals d'alarma*: excessiva dependència de tercers; escasses expectatives sobre si mateixa i projecció personal o professional.

Violència passiva

a) Abandonament físic

- *Manifestacions*: Negligència en l'alimentació; abandonament en l'atenció personal; abandonament en la higiene; manca de supervisió.
- *Senyals d'alarma*: Desnutrició; malalties freqüents alienes a la discapacitat; vestuari inadequat en relació amb el sexe, amb el temps atmosfèric i amb la discapacitat de la persona; roba bruta; llargs períodes sense vigilància; problemes físics agreujats per la manca de tractament.

b) Abandonament emocional

- *Manifestacions*: Ignorar la seva existència; No valorar la seva opinió; Avergonyir-se de la seva existència.
- *Senyals d'alarma*: La no interacció; absència de motivació pel seu desenvolupament personal; escassa o nul·la participació en activitats familiars i socials.

De les diferents formes de violència citades, trobem que n'hi ha que es toleren i s'accepten socialment. Això, particularment, es refereix a les institucions residencials i a algunes modalitats de tractament forçat en casos de psicopatologia. És a dir, són actes que es duen a terme sota l'autoritat legal de l'Estat i no suposen un conflicte ètic per a qui els executa, atès que habitualment es justifiquen tècnicament. Per això, ens sembla pertinent dedicar un apartat específic a la violència exercida per la institució residencial que tot seguit exposem.

La violència de la institució residencial

Les institucions per a persones amb diversitat funcional estan freqüentment imbuïdes de violència estructural

Determinades dinàmiques institucionals generen una violència sistemàtica i diària contra les persones ateses i, habitualment també, contra els mateixos treballadors. Pensar que una persona, pel simple fet de necessitar algunes ajudes diàries, ja té un futur determinat en una situació residencial, és violent. Ho és perquè no deixa espai a l'elecció personal i perquè per un efecte d'*abracadabra* equipara la segregació al bon tracte. Segons Radtke (2003) i altres, les institucions per a persones amb diversitat funcional estan freqüentment imbuïdes de violència estructural. Observem aquesta violència en la impossibilitat de personalitzar els horaris, en la impossibilitat d'escollir

l'assistent que manipularà els seus cossos, la manca d'elecció dels temps i activitats de lleure i la manca d'elecció del tipus i la freqüència de contactes externs. D'altra banda, ens fixem que la majoria de serveis tenen una certa tendència a la segregació, constituint-se sovint com un autèntic món paral·lel. En la vida institucional, són els altres els qui prenen les decisions i encara avui no s'exerceix prou el dret a l'autodeterminació. Cal entendre que moltes persones, des de la infància, s'acostumen que els altres prenguin les decisions per elles. Això, amb el temps, acabarà normalitzant situacions de violència i, en conseqüència, incrementant els factors de vulnerabilitat. Més encara quan tot l'entorn i la cultura confirmen la normalitat de la violència viscuda. Així, algunes persones acabaran creient que el que els passa, la violència que pateixen, forma part de la seva diversitat funcional i no de l'entorn.

D'altra banda, pel que fa a les institucions també convé tenir clara la desigualtat de poder que s'hi inscriu entre treballadors i persones amb diversitat funcional. Aquesta desigualtat convertirà en molt difícil la denúncia o petició d'ajuda en cas d'abusos dels mateixos professionals. Els riscos de patir encara més abusos, represàlies o abandonament són molt alts. L'experiència per a Radtke (2003) i d'altres demostra que molt habitualment no es creu en les víctimes. Per això el fet de disposar de grups de discussió en la pròpia institució, on abordar temes sexuals, actua de preventiu i detector de situacions d'abús.

Amb tot, com ja hem dit, són més habituals altres formes d'abús institucional –podem anomenar-les passives– totalment imbuïdes en la dinàmica dels centres. El que sosté el sistema residencial, el que el fa acceptable per a la majoria, és la mateixa naturalització de la desigualtat que comporta la diversitat funcional. En realitat, pensem que les institucions residencials són el marc més representatiu de la coerció a la llibertat individual justificada per raó d'aquella diferència corporal. A priori, observem que les conseqüències més clares de viure en residència són la pèrdua d'autonomia, la pèrdua de capacitat de decisió, el progressiu procés de despersonalització, el foment de la submissió i la docilitat, la pauperització d'estímul externs, la disminució dràstica de les experiències de vida... Vegem aquí, sovint, aquella mortificació del jo de la qual ens parlava Goffman (1961) que, recordem breument, consisteix en la ruptura amb l'exterior, la pèrdua de control dels objectes personals, l'establiment del mateix tipus de rutina alienant, l'exposició de la pròpia intimitat, entre d'altres.

Cossos i sexualitats

“[...] mi experiencia de ser mujer, es decir, de ser el otro –la otra– de ese Uno del que aparentemente todos y todas formamos parte. Una experiencia que puede haber sido vivida como la del otro maléfico, la del otro borrado, la del otro co-

lonizado, la del otro incluido... , una experiencia que puede haber sido vivida como la del ‘no estar bien ser lo que se es’ y la consecuente obligación de llegar a ser otra de la que se es –desprendida de su cuerpo, desgajada de la propia experiencia, negada en el propio ser–, la experiencia de quienes son reconocidas como ciudadanos de pleno derecho a pesar de su sexo, es decir, a pesar de ser lo que son, mujeres.” (Pérez de Lara, 2001:309)

El tema de la sexualitat en aquesta matèria és central atès que la negació sexual que pateixen les persones amb diversitat funcional i, específicament, la que pateixen les dones incrementa la vulnerabilitat de risc de patir abusos. L’anul·lació i negació de la sexualitat va de la mà de la baixa autoestima i un alt nivell d’ignorància en aquests temes. Tot això fàcilment es tradueix en una dificultat per discernir, en la pròpia carn, indicadors d’abús.

A la dona amb diversitat funcional, com a la resta de dones, se la jutja a priori per la seva aparença física. Els seus cossos s’allunyen considerablement de l’ideal estàndard de bellesa femenina. Com més distància hi hagi respecte d’aquest ideal, més probabilitat que la dona sigui considerada asexualada i indigna per assumir els tradicionals rols femenins.

Ser dona amb diversitat funcional està relacionat amb una experiència radical d’alteritat i incomplitud

Altrament dit, podem comprendre que en el nostre context, ser dona amb diversitat funcional està relacionat amb una experiència radical d’alteritat i incomplitud. La dona és un ésser estrany, precisament, per tot allò que no té, que li manca. La seva sexualitat ha estat fabricada segons les exigències de l’home, ignorada, negada o explotada. En definitiva no ha estat la propietària del seu cos, ni del seu sexe. El seu desig s’ha construït en base als requeriments dels homes. En síntesi, la dona amb diversitat funcional representa la doble exclusió i subjugació. És aquell “altre” per excel·lència (Pié, 2005). En aquest sentit és evident que no podem comprendre el tema de la sexualitat de la dona amb diversitat funcional sense entendre la dominació històrica del cos femení. Però si, des del registre patriarcal, la dona és “un home al qual li falta quelcom”, com s’inscriu la dona amb discapacitat dins d’aquesta estructura social? Quines reduccions i ampliacions pateixen els cossos? Quines operacions socials s’efectuen amb la finalitat de fer-les intel·ligibles?

És el mateix patriarcat el que alimenta els sistemes de reproducció de les desigualtats de tots els subjectes *inapropiats* que s’escapen de la definició de subjecte modern. El patriarcat va unit a una cadena de coercions que impliquen la força i la presència d’especialistes que l’exerceixen (Sanahuja, 2002:18). En aquest sentit, la política i les intervencions adreçades a les persones amb diversitat funcional sempre fan referència a un subjecte humiliat, que necessita ajuda i no de força pròpia. Alessandra Bacchetti ens diu el mateix de les dones (Sanahuja, 2002:20).

La capacitat d'agència de les Dones No Estàndards

L'associació de Dones No Estàndards té una llarg recorregut d'activisme i lluita a la ciutat de Barcelona que, al marge de la seva activitat política, ha suposat també un recorregut conceptual i discursiu molt rellevant per a tot el sector de la discapacitat.

L'associació Dones No Estàndards pren el seu nom com a gest irònic per donar a entendre la veu contrària del que anomena. Això és, expressa un punt de vista insostenible. El que anuncia pren la càrrega de les paraules, però no el punt de vista que aquestes suposen. Dones No Estàndards és una estratègia que permet a l'enunciador escapar-se de les normes de coherència, el significat semàntic és lingüísticament indeterminat, però la seva argumentació està totalment adreçada cap al pes del que no es diu. El nom de Dones No Estàndards subverteix la frontera del que és assumit i el que no ho és. Suscita ambigüïtat i permet, simultàniament, adreçar-se a oients amb valors oposats. Aquest va ser el motiu de l'elecció del nom: traspasar el límit de la normalitat per ressaltar el fet de no ser-ho, ni voler-ho ser. "Som estàndards i no estàndards alhora, traspassem el límit, saltant-lo i tornant-hi a entrar".

La normalitat és convencional de manera que en el seu exterior existeixen les diversitats de cada un o cada una. Aquest fet ens identifica i ens capacita perquè justament es pugui assenyalar el mateix límit de la discapacitat. D'aquesta manera, per aconseguir que el nostre cos sigui un text, amb agència, la nostra part natural ha transformat la "discapacitat manifesta" en una característica de la nostra personalitat. Ens hem apropiat de la discapacitat a causa de la nostra condició d'agents socials propietaris dels nostres cossos.

Nosaltres, les Dones No Estàndard, no existim com un grup versus un exogrup, sinó que pertanyem al mateix grup i modifiquem la creença sobre nosaltres posant en crisi la idea d'homogeneïtat. D'aquesta manera participem socialment les que tenim aquest atribut i així, des d'aquesta dignitat, pel camí que sigui, aconseguim la presa de decisions i l'emissió dels nostres judicis i discursos. Més enllà i més aquí de la normalitat, aquesta perspectiva es proposa deconstruir altres dicotomies que converteixen els cossos no hegemònics en destí:

- Allò vessat / allò contingut.
- Déu / la convenció.
- L'economia ecològica / la política.
- Allò públic / allò privat.
- La producció / la reproducció.
- El treball intel·lectual / el treball manual.
- Allò natural / allò social.

Traspasar el límit de la normalitat per ressaltar el fet de no ser-ho, ni voler-ho ser

- La normalitat / la anormalitat.
- La capacitat / el “discapacitat”.

El llenguatge androcèntric és dicotomitzador i el *normalisme* és una de les seves eines, motiu pel qual cal desconstruir-lo. Aquesta perspectiva també permet obrir noves significacions i ampliar els marcs d'intel·ligibilitat de la discapacitat en els següents termes:

- El tecno-cos com a text emergent social satisfactori i agent social per excel·lència. Entenem el tecno-cos com a suport per a una nova anàlisi en profunditat del tractament del cos. El nostre cos no és només natura, és tecnologia i, moltes vegades, química.
- Emergent social satisfactori: serveix per apartar-nos definitivament de la victimització i crear vincles socials. Pretenem aprofitar la morbositat cap a nosaltres per seduir i aconseguir vincles positius.
- La seducció: l'atracció de les altres persones cap a nosaltres a partir de la morbositat. Si aquesta última s'accepta i es gestiona adequadament, pot servir per crear vincles socials positius.
- El sostre de “vidre preciós”: per a les dones en general, el sostre de vidre són totes aquelles forces estructurals socials i històriques que no les deixen avançar en l'accés a la presa de decisions i l'autonomia. En definitiva, en la consideració de ser una persona més. Nosaltres emprem el concepte de sostre de “vidre preciós” com a metàfora per evidenciar la duresa de la discriminació que patim, sobretot quan és invisible.

Les mancances com les mal anomenades discapacitats, si no t'aclaparen, desenvolupen l'enginy i les habilitats. Per tant, les mancances potencien habilitats però aquestes, pel fet que es pensen només des de la pèrdua, a la nostra societat no es valoren. Al marge de les ciències mèdiques, ha aparegut en l'àmbit social el model de la no estandardització. Aquest no només expressa que la discapacitat és una construcció mèdico-sanitària, sinó també que els límits no són característiques personals de cada individu. Les capacitats es desenvolupen si el context social presta, en la seva justa mesura, la satisfacció de les necessitats dels subjectes i possibilita la seva capacitat d'agència.

Totes les persones que per algun motiu s'allunyen de la normalitat es converteixen en no estàndards. Això els confereix personalitat perquè les distingeix de la resta. Paral·lelament, totes i tots som normals i això ens dona tranquil·litat per la complicitat social que suposa. Es tracta d'un model que aposta per la riquesa social i cultural i pel fet que les persones no estàndards participin socialment des de la seva diversitat. Aquesta perspectiva no estàndard neix del gènere i la discapacitat, en el si de l'associació Dones No Estàndards, l'any 1995. Més que una associació que demanda uns drets, el que fa és mostrar la potencialitat de les dones amb o sense discapacitat atès que, com defensem, sense límits no hi ha capacitats. Aquesta posició aporta a la cultura i a la societat en general una nova anàlisi sociocrítica que es fonamenta en

la construcció d'un vincle afectiu agradable amb les mancances. D'aquesta manera, es trenca amb la victimització i es construeix una nova perspectiva sobre la vida.

Aquesta és una posició social que parteix de l'autoestima de ser el que un és, sense desitjar la normalitat. Rebutgem el precepte convencional de la normalitat per poder incrementar el valor del vincle construït des de la mancança. El concepte d'identitat i no identitat simultànies intenta transcendir, preservar i transformar la tensió entre l'essencialisme i el materialisme. Pretén unir el millor de tots dos. Som i no som natura, estem submergits per igual en condicions i relacions naturals i socials.

Nosaltres, les dones amb "discapacitat", que encarnem clarament la relació entre allò social i allò natural, volem emfatitzar la nostra visió. Estem convençudes que les nostres aspiracions, formes imaginatives, imatges mentals i idees utòpiques produiran noves relacions entre la societat i la natura. Per això, partim del seu fruit ric i divers per a poder acariciar i gaudir la seva relació, diàleg, convivència, creació de perspectives, estratègies i projectes de futur. Tot això, simultàniament, produït des del nostre cos natural-tècnic o tecno-natural, com a agent social per excel·lència, amb la significació d'emergent social satisfactori (Riu, 2003: 107).

En aquesta línia de consideracions, un nou element que també aportem és la nostra anàlisi de la complexitat. En l'àmbit domèstic s'atén la diferència, amagada i oblidada, d'una manera que converteix les dones "discapacitades" en presoneres de les seves cases sense formació, explotades en treballs rutinaris, esclaves sense sou, carregant amb la culpa de tots els problemes familiars i assumint les cures de totes les persones grans de la família. Diríem que la dona no estàndard carrega amb allò més negatiu que el patriarcat ha assignat a totes les dones.

Novament, apareixen aquí els dualismes entre allò públic i allò privat, entre la producció i la reproducció, entre treball intel·lectual i manual. És evident l'economia que suposa el fet de no pagar el treball privat, reproductiu i manual, a càrrec sempre d'una dona. Però en el cas de les dones no estàndards, a l'estalvi econòmic, hem d'afegir-hi l'absència de reconeixement social. Així, moltes d'elles tenen cura dels seus avis, dels seus pares i mares fins al final de les seves vides, sense sentir-se ni tan sols reconegudes per aquesta tasca, encara més, tractades com a subjectes dependents de la família.

Les aportacions discursives de l'associació Dones No Estàndards ens serveixen per situar quelcom conceptual quant a eines per detectar i interrompre la violència –micro i macrosocial, *legítima* i il·legítima, velada o explícita– sense oblidar aquells interrogants plantejats per Iglesias: "¿Por qué nos resulta tan difícil hacer ver el problema de la violencia dirigida a las mujeres con discapacidad? ¿Qué impide su visibilidad?" (Iglesias, 2011:190). Aquí

Aquesta és una posició social que parteix de l'autoestima de ser el que un és

hi ha una ceguera col·lectiva relacionada amb l'acceptació cultural i social de l'abús, que és, sens dubte, el primer camp de batalla on lluitar amb aquesta violència adreçada als cossos femenins i diversos.

“Son varias las barreras que impiden la visibilidad de la violencia y con las que se encuentra una mujer con diversidad funcional después de haberla sufrido. En esa ceguera colectiva se atisba que entre ellas está la aceptación cultural y social del abuso, la tolerancia y el hecho de minusvalorar, en ese pasar de puntillas sobre la execrable agnosia social que impele a no tomar en serio la violencia contra estas mujeres.” (Iglesias, 2011:191)

Asun Pié Balaguer
Universitat Oberta de Catalunya
apieb@uoc.edu

Carme Riu Pascual
Associació Dones No Estàndards
mcarmeriu@hotmail.com

Bibliografia

Arnau, S. (2009). “El cuidado y sus perversiones. La cultura de la violencia”. En: *Intersticios: Revista Sociológica de Pensamiento Crítico*, 3 (2), 67-83.

Allué, M. (2003). *DisCapacitados: la reivindicación de la igualdad en la diferencia*. Barcelona: Bellaterra.

Colectivo Ioé (2012). *Discapacidades e inclusión social*. Colección Estudios Sociales, 33. Barcelona: Obra Social “la Caixa”.

Diversos autors (1998). *Violencia: mujer y discapacidad*. En línia en: <http://www.asoc-ies.org> (12/02/2012).

Diversos autors (2001). *Forgotten Crimes: The holocaust and people with disabilities*. Oakland: Disability Rights Advocates.

Fernandez, F.; Feixa, C. (2004). “Una mirada antropológica sobre las violencias”. En: *Alteridades*, 14 (27), 159-174.

Fougeyrollas, P. et al. (2008). “Entre la colère... et la rupture du lien social. Des personnes ayant des incapacités témoignent de leur expérience face aux carences de la protection sociale”. En: *Service social*, 54,1, 99-115.

Goffman, E. (1961). *Internados: ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales*. Madrid: Amorrortu.

Iglesias, M. (2011). “Violencia contra las mujeres con diversidad funcional”. En: Pérez i Escobar (coord). *Perspectivas de la violencia de género*. Madrid: Grupo 5, 185-200.

International Network of Women with Disabilities (INWWD) (2010). *Violence against Women with Disabilities*. En línia en: <http://observatorio-violencia.org> (12/02/2012).

Institut Català de la Dona (2003). *La discriminació en contra de les dones amb discapacitat: 2ª Conferència europea de ministres responsables de les polítiques d'integració de les persones amb discapacitat*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Marion, I. (2000). "Las cinco caras de la opresión". En: *La justicia y la política de la diferencia*. Madrid: Cátedra. 71-113.

Murphy, R. (1990). *Vivre à corps perdu. Le témoignage et le combat d'un anthropologue paralysé*. Paris: Plou.

Korff-Sausse, S. (1996). "L'énigme des origines: quelques réflexions psychanalytiques sur handicap et sexualité". En: *Handicaps et inadaptations- Les cahiers du Cterhi*, 71, 32-41.

Korff-Sausse, S. (1996). *Le miroir brisé. L'enfant handicapé, sa famille et le psychanalyste*. Paris: Calmann Levy.

Korff-Sausse, S. (2000). *Les représentations du handicap, accueillir la différence*. En línia en: <http://www.espace-ethique.org> (10/02/2002).

Korff-Sausse, S. (2001). *D'Oedipe à Frankenstein*. Paris: Desclée de Brower.

Korff-Sausse, S. (2005). "Un exclu pas comme les autres. Handicap et exclusion". En: *Cliniques méditerranéennes*, 72, 133-146.

Maraña, J. J. (2006). *Teoría de incapaces*. En línia en: <http://asoc.ies.org/vidaindepen/docs/teoriadeincapaces.pdf> (12/02/2012).

Pérez de Lara, N. (2001). "Identidad, diferencia y diversidad: mantener la pregunta viva". En: Larrosa y Skliar Habitantes de Babel. *Políticas y poéticas de la diferencia*. Barcelona: Laertes, 309.

Pié, A. (2005). "Dona, cossos i discapacitats". En: *Revista Temps d'Educació*, 29, 313-321.

Pié, A. (2009). "Imatges de la discapacitat". En: *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 42, 93-103.

Pié, A. (Coord.) (2012). *Deconstruyendo la dependencia: propuestas para una vida independiente*. Barcelona: UOC.

Pié, A. (2014). *Por una corporeidad postmoderna. Nuevos tránsitos sociales y educativos para la interdependencia*. Barcelona: Pedagogías contemporáneas. UOC.

Radtke, D.; Barbuto, R.; Napolitano, E.; Iglesias, M. (2003). "Information Kit Violence means death of the soul". En: *Disabeld Girls and Women-Victims of Violence-Awareness Raising Campaign and Call For Action. Daphne programme. DPI-UEC*. En línia en <http://www.asoc-ies.org> (12/02/2012).

Riu, C. (2003). *La Construcción Social de la dis-capacidad Manifiesta en la Mujer* Barcelona: Associació Dones No Estàndards.

Riu, C. (2005). *Propostes d'Acció: La Contextualitat, del gènere i la Discapacitat*. Barcelona: Associació Dones No Estàndards.

Riu, C. (2006). "Normalisme". En: *SOM*. Barcelona: Associació Dones No Estàndards.

Riu, C. (2007). *El normalisme: una pràctica violenta*. Material inèdit.

Riu, C. (2012). “El feminismo y las políticas de la dependencia”. En: Pié (Coord.) *Desconstruyendo la Dependencia: propuestas para una vida independiente*. Barcelona. UOC.

Sanahuja, M. E. (2002). *Cuerpos sexuados, objetos y prehistoria*. Madrid: Cátedra.

-
- 1 Entenem com greuge econòmic comparatiu el sobre esforç econòmic que la discapacitat ocasiona a les persones que es troben en aquesta situació per aconseguir un nivell de vida estàndard.
  - 2 Sobre aquest tema es recomana la pel·lícula de 1998 *Hazme bailar mi canción*, dirigida per Rolf de Heer con Heather Rose, Joey Kennedy, John Brumpton i Rena Owen.
  - 3 <http://www.forovidaindependiente.org/>
  - 4 <http://www.donesnoestandards.cat/>
-